

اتيمولوژى

«توركىن دىلى نىنگ»

كأبىر سوزلرى نىنگ كؤكى»

عارض خاطئنا گچىرن :

آتاناظار بىزىن 1-2

توركى دىلى لىرينگ عالئمىء حۇرماتلى ئ يوسف آزمۇن يانگى - ياقىندا يازئجي آتمەراد شاغولى ئيف

بىلەن بىر گېلىشىك گچىرىپ دىر. بو گېلىشىكىنىڭ اساسى ماقصادى توركىن دىلىنىڭ سوزلرىنىڭ

کۆکىنى ائزارلاماق، شۇل سبأيدىن ھم بولىشىك « توركمىن دىلى » روزناماسى نىنگ بىرناچە

سانئندا « سۈز كۈكومىز - آزىز كۈكومىز » آدى بىلەن ائزى گىدرلى چاپ بۇلۇپ دئر. شۇل

گىلەشىكىنگ بىر سانئنى ياغنى 2010-نجى يىلنىڭ 29-نجى سنتىابرئندا چاپ بۇلان گىلەشىكىنى سىز

غادىئلى ئوقجى لارا ھەدورلە يارىس .

— يوسف آغا بولىشىكىنگ بىز سىز بىلەن « اورماق » كۆمىكچى فعلى بىلەن باغانلىشىقلە مىلىه لىر

دۇغروسئندا صۈحبىت اسىك غۇوى بۇلاردى .

يوسف آزمون - البتىه. گلىنگ، اىلکى بىلەن پارسچا " جىغ زدن " = چىق اور>چئغىر سۈزلىرىنه

غاراپ گۈرلىنگ .

پارس دىلىنده " جىغ زدن " گۈرنوشلى بىر جومله بار. بولىشىكىنگ بىز سىز بىلەن " جىغ زدن " = چىق اور>چئغىر سۈزلىرىنه

دا " چىق ات كۈربىن " شىكلەنە بىر سۈزلىم - ده دوشىيار. بولىشىكىنگ بىز سىز بىلەن " جىغ زدن " = چىق اور>چئغىر سۈزلىرىنه

زامان توركمىن دىلى نىنگ سۈزلىك لىرىنده يۇق بۇلسادا، گىلەشىكىنگ بىز سىز بىلەن " جىغ زدن " = چىق اور>چئغىر سۈزلىرىنه

چا غالارئنگ اونسونى چىكىنچىن چئقارئلان سس دىر. تورك دىلىنده بولىشىكىنگ بىز سىز بىلەن " جىغ زدن " = چىق اور>چئغىر سۈزلىرىنه

آيدىلىار. چىق ات كۈربىن - ده سۈزلىك - ده يۇق ، يئنە غىق - چىق اتىك گىنگىن اولانلىيان جومله .

پارسچا جىغ زدن جومله سىنده جىغ سۈزى " اينچە جىك سس بىلەن غەنۋىرما " مانى سئندا پارس

دىلىنده گىنگىن اولانلىيان سس آدى. پارسچا جومله داكى اىكىنچى سۈز زدن بۇلسادا " اورماق "

دېيمىك . باشغاجا آيداننگدا جئع زدن=چەق اورماق . گۈرنوشى يالى، بو ايکى جومله بىرى - بىرى

نىنگ سۆزمه - سۆز ترجىمەسى . اينه، بو جومله لىر " اورماق" كۆمەكچى ايشلىگى نىنگ اوزان

واختئنگ دۇۋامئندا ناهىلى غۇشولما اۇرۇلۇنىڭىنى بىزه ائزى گىدرلى گۈركۈزىيار . چەق بىلىن اور

بىرلىشىن سۇنگ چەقور سۆزى دۈرييار . اوزان چكىملى - دىن سۇنگ گلېپ، ايکى چكىملى نىنگ

آراسئندا غالان "ق" سىسى، فۇنىتىكائىننگ دوزگونى بۇيونچا ، ساغ سۆزۈنىنگ سۇنگونداقى سىسىنە

منگىزش بىر سسە اۇرۇلۇيار و "چەقور>چەقور>چەقور" بۇلىار . دېيمىك، پارسچا جئى:غ

زدىن=چەقورماق . بو مىثالدا "اورماق" كۆمەكچىسى ايشلىگىنگ ناهىلى غۇشولما اۇرۇلۇنىڭىنى

گۈرپىارىس .

— باقئر، چاقئر، هايقئر و باشغالار ئىننگ غورلوشى بارادا اۇقىجى لارا گىنگىش لىبىن دوشونجە

برأيسىنگىز .

— باقئر، چاقئر، هايقئر يالى سس لىر بىلىن باغانلىشىقلە حەركەت لىرى بىيان اديان ايشلىك لىرينگ

غۇشولمالار ئىحاقدا اويتىگىشىك بىكىرلىر بار . بىبىك آلمان تورك شناسى و . بانگ اۇلارئنگ با، چا،

های دويپ سۈزلىرىنىن - قور، - كور، - قەر، - كير يالى پسوند غۇشولما ماغى بىلىن دۈرأندىگىنى ھىچ

بىر چىشمە گۈركۈزمىزدىن يازىيار . رامسى ادت ھم بانگىنگ دوشونجە سىنى بارلامازدان قابول ادىيار.

فرانسه تورك شناسى جىن دنى ھم ادىل بانگ يالى بو ايشلىك لىرينگ طېبىغى سس لىرە - كير، - قەر،

و - كىر(؟) - كار پسوندلرى نىنگ غۇشولما ماغى بىلىن دۈرپىاندىگىنى يازىيار . جىن دنى - دەشىلە بىر

بلىك ھم بار: « قاغ / چاغ (جاغ) و قئۇغ (جئۇغ) سۈزلىرى نىنگ دنگلىگى قئغئر- ماق /

چئغئر- ماق (چاغئر- ماق) ايشليك ليرينده گورونبىار.» فلاند تورك شناسى رأسن - ده باعئر،

چاغئر ، قئ:غئر. غئغئر يالى ايشليك ليرينگ ترتىبىنە گورا با: دويپ سۈزى - قئر، چا - قئر و قى -

قئر، گورنوشىنە عملە گاندىگىنى يازيار.

گورنوكلى تورك فيلولۇگى م.ارگىن قئر/كىر، قور/كور غۇشولماalar ئ حاقىندا شىلە دوشوندرىش

برىيار: فعل ياپان بىر إكدير. اولما و يا ياپما ايفاده اىن(بىلدىرن) سس تقلىدى فعل لىر ياپار: هاي قئر،

فىش قئر، هئچ قئر، قىش قئر، چم قئر، پوش كور، تو كور، سوم كور گىبى. ادىل شو دوشونجە

ن. حاجى امين اوغلو و گورنوكلى تورك شناس عالئم قورتولوش اوزنۇچوننڭ « قئسا مملوک

قئرچاقچاسى گرامرى « آدلئ ماقلاسىندا- دا بار. دىيىمك بانگ و جىن دىننگ گىپۇتىزلىرى تورك

فيلولۇگىياسىندا گىنگىن يايрап دئر. توركمىن دىلى نىنگ گرامماتىكاسىندا- دا بو غۇشولما قئر/كىر، و

قئر/كىر گورنوشىنە دىيلىپ دوشوندىرىلىيار. گورنوشى يالى و بانگىنگ گىپۇتىزى تورك شناسى

عالىمىنده گىنگىن يايрап، اوز تائىرينى بىزىنگ گونلىرىمىزدە - ده دۇوام اتدىرىيار.

سوورتىيان 1950 نجى بىل لاردا اىلكى گىزك يۇقارداقى لاردان تاپاوتلى تازە دوشونجە لرى بىان

اتدى. سوورتىيان آلتاي، هاكاس و شۇر دىل لرىندين مئش لار گىتىرىپ قئر، كىر، قور، كور

غۇشولماسىنى ايكى يۇنىكى كلىما، باشغاچا آيداننگدا قى و ر غۇشولماalar ئا يېرىyar و كاپىر مئش

لارا شىلە دوشوندىرىش برىيار: هاكاسچا خاتخىر (غاتى گولمك ، خاتخى=گولوش) ، خئىخىر (

چئغئرماق، غئغئرماق، خئىخى=غئقئلەق) ؛ شۇر دىلەن قئىرئر- « غئغئرماق » (قىيىغى=غئقئلەق)

. بو مئش لاردا سوورتىيان هاكاس دىلەن خات دويپ سۈزىن خى غۇشولماسى بىلەن آددان ايشليك

پاسالاندئغىنى ائزىندان - دا بولىغىنىڭ سۇنگونا ايشلىكدىن ايشلىك ياسايان رېسوندى نىنگ

غۇشولماق بىلەن خاتخىر ايشلىگى نىنگ دۇرأندىگىنى (مئىال لاردان گۈرۈمىز يالى، ھاكاس

دېلىنده قىسى خ سىسىنە ئورولىيار)، شۇر دېلىنده - ده قئى دوپ سۈزۈنۈن رئ بىلەن ايشلىك، ر

غۇشولماق بىلەن - دا بولىغىنىڭ عملە گلىنديگىنى دوشوندىرىيار و « قى

غۇشولماق ايشلىك پسوندى، رەغۇشولماق - دا ايشلىكدىن ايشلىك ياسايار» دېبىيار

سوورتىيانىنگ دوشوندىرىشى اونگكولىرىن تاپاوتلى بۇلسا. دا، عومومى توركى دېل لېرىنگ

غورلوش دوزگونى بىلەن اوتغاشمايار. عالىئىنگ اولانان مئىال لارئىنان ھاكاسچا خاتخىر « قوتادغو

بىلەك - دە» گچيائ قاتغور، خىسخىر سۈزلىرىنده آذربايغان دېلىنده « غئغىرماق، چئغىرماق » مانى

لارئىنداقى غىشغۇر ايشلىكىنى باشغا بىر زاد دا. شۇرچا قىئيرئر سۈزى - ده توركمىن - ده غئغۇر

گۈرنوشىنده بار. بولىغىنى دېلىدە - دەسى نىنگ اوزئىن بۇلماقى غىزئقلە . بولارئىنگ

ناھىيلى عملە گلىنديگىنى سۇنگرا گىنگىش لېين درنگارىس .

ا.و.شرباك « اوز ماقالاسىندا بولىغىنى دېلىدە - دەسى نىنگ اوزىن بۇلماقى غىزئقلە . بولارئىنگ

كۆمكچى ايشلىگى نىنگ كاپىر غۇشما ايشلىك لىرە مخصوص وظيفانى يېرىنە يېرىيأندىگىنى

دوشوندىرىن سۇنگ، تورك دېل لىرە طبىغى سس لىرىن ياسالان ايشلىك لىرىن مئىال لار گىتىرىيار و

شىلە دېبىيار « اوز ايشلىگى نىنگ ، بولىغىنى دېلىدە - دەسى نىنگ اوزىن بۇلماقى غىزئقلە . بولارئىنگ

سمانىيىك بىتوبىلىگى كۈپلىچ، اوونونگ فۇنتىك تائىرى بىلەن بىلەن يوزە چەقىيار. بولىغىنى دېلىدە - دەسى نىنگ

ايشلىگى نىنگ گۈچمە مانئىدا اولانلىن واغتى اوزىننى گۈركۈزىيار.» شرباك سۇنگام باشغا غۇشمالار

بىلەن سس آدلارئىدان دؤردىلىن ايشلىك لىردىن بالچىلدا، شىپىلدا ايشلىك لىرى يالى مئش لار گتىرييار و

بو ايشلىك لىرينگ يۇنىكى ايشلىك لىر داڭ - ده، غۇشما ايشلىك لىردىن چئقان ايشلىك

فۇرمالارئىدئەنئى اينكار اديپ بۇلماجاقدىئەنئى يازىيار. باشغاچا آيدانئىنگدا، چاقئر، باقئر يالى ايشلىك

لىر دويب سۈزىن و غۇشولمادان عملە گلىن ايشلىك لىر داڭ - ده، ايشلىك فۇرمالارى دئر. بىزىم شو

فۇرمالارئىنگ ناھىلى دۇرأندىيگىنى گۇركىزمىك اسلە يارىيس.

بۇقارداقى دوشوندىرىشى بىن فېلۇلۇڭ لارئىنگ ھممە سى «قئىر/كىير و قور/كور» غۇشولماسى

نئنگ سس بىلەن باغانلىنىقلە آدلارا غۇشولياندئەنئى قابول ادىألىرى. يۇنە بو غۇشولمالاردان اونىنگ

گلىن سس لىر توركمىن (تورك لىرينگ) چئقاريان طبىعى سس لىرينە يا-دا سس آنگلا迪ان آدلارا

منگزە مىيار. اگىر قئىر، كىير، غئر، كىغىر غۇشولمالارئى آددان (سسدىن) ايشلىك ياسايان

غۇشولمالار دىيىپ آلساق، اوңدا چا:غئر، چئ:غئر، سئ:غئر يالى سۈزلىرىدە سسدىن عئبارات بۇلان

دويب سۈزلىرى، بانگئىنگ آيدىشى يالى، چا:، چئ:، سئ: بۇلىار. توركمىن دىلىنىدە بۇلسما بو سس

آنگلا迪ان آدلار يا چا:ق، چئ:ق، قئ:ق>غئ:ق، با:ق>وا:ق (بو سۇنگقى اىكى سۈز غئ:ق - دا وا:ق،

غئ:ق - با:ق جوملە سىنە اوزباشداق اولانئىيارلار)، سئ:ق، بئ:ك، غا:ق، گا:ك يالى اوزئىن چكىمىلى

سس لىر يا-دا چىنگق(جىنگق)، وانگق، پېنگق، پېشق، هايق، تولك> تۈوك> تويك يالى غئسغا

چكىمىلى يكە بۇغونلى سس لىردىن عئبارات دئر. ھم توركمىن ھمده تورك دىل لىردى شولار يالى يكە

بۇغونلى سس و اوبراز آنگلا迪ان آدلارئ اىكى تۇپارا بۇلمىك موکىن

1- سۇنگىئ ق سسى بىلەن غوتاران و چىكىلى سسى اوزئىن بۇلان يكە بۇغۇنى ئىس آنگلا迪ان

آدلار. باشغاچا آيداننگدا، چكيم سيز سس + چكيملى سس + چكيم سيز سسدن (ك سسيزدن)

عبارات بولان سس انگلادیان چاق، با:ق(وا:ق)، غا:ق يالئ آدلار.

2- سۇنگى ق سسى بىلەن غوتاران، بو سىدىن اوңگ نگ، ت، ش، ئ يالى چكىم سىز سسى بۇلان،

چکیملى سسى - ده اوزئن بۇلمادىق يكە بۇغونلى سس آنگلادىيان آدلار. باشغاچا آيداننىڭدا، چكيم

سیز سس + چکیملی سس + چکیم سیز سس + چکیم سیز سسدن (ک سسیندن) عبارات بولان

سنس آنگلا دیان پئنچ، چئنچ، و انگوچ یا لئے آدلار.

۔ چاق اور > چاغئر سؤزلرینه هم غاراپ گچسِک ۔

– چاغرایشلیگی نینگ غادئمی گؤرنووشى چاقور و چاغور. 13-نجى عاصئر بىر تفسير كىتابىندا «

چئەرماق، غئۇرماق، يالبارماق « مانى لارئندا، 14-نجى عاصىردا يازئلان ابى موهنائىنگ

سۈزلۈگى نىنگ تاپاوتلى نوسخالارئندا چاقىر، چاغىر، (چەڭرماق، سىس لىنىك، سەڭرماق) مانىء

لارئندا او لانئلپ دئر. باشغا غادئمی متن لرده «(خوراز) خنغيرماق» مانئ سئندا. دا او لانئلپ دئر.

بو دوشوندیریش لردن دویپ سؤز ، بانگینگ آیدئشی يالى، چا: دآل - ده چابق بولمالى . مثال لاردان

گۈرنوشى يالى، سس بىلدىرىيەن بو سۈزلىرىنگ ھممە سىنىڭ سۇنگوندە قىسى بار. بولار اوران

ایر و اغتلاردان باری او لانثیلان سؤزلیر . محمود کاشغری دئوروندہ او لانثیلان چئق و بیزینگ

گونلریمیزدہ یوقاردا آیدئپ گچیشیمیز یالئ، تورکمن دیلیندە جئىق شکلیندە بار. بو سسدن ناھیلى

چئ: غئر ايشليگى نينگ دورانديگىنى آيدئپ گچيپدىك . سوزونگ 13-نجى و 14-نجى عاصىردا

اولانلان چاقور، چاغور گۈرنوش لىرى گۈز اونگوندە توتولسا، چاغئر ايشليگى نينگ چاقور >

چاقور > چاغئر شكليندأكى بير پروسه نتيجه سيندە دورانديگىنى گۈرسە بۇلار. بو پروسائينىڭ

دۇۋامىندا اوزئن چكيملى بۇلان بىرينجى بۇغونداقى دىمەق ق سسى ايکى چكيملى نينگ آراسىندا

آچىق غ سسىنه اوورولىار. بو ياغدای توركى دىل لىرينگ اوغوز تۇپارئنداقى دىل لىرده (توركمىن،

آذربايجان، تورك) عومومى بير فۇنتىكا دوزگونى دير (آق > آغى، يۇ:ق > يۇ:غى، آچ > آجىنگ،

غا:پ > غا:بى، آت > آدى مئشال لارئندا بۇلوشى يالى) . دىيىمك چاق سۆز بىلىن اور كۆمىكچى

ايشليگى نينگ بىرلىشمىگى نتيجه سيندە چاق اور > چاقور > (فۇنتىك دوزگونى سبأبلى)

چاقور > (سېنگارمۇنىزم نتيجه سيندە) چاغئر بۇلۇپ دئر. بو سۆز حاضيركى زامان توركمىن دىليندە

دینگە 1- غئغئرئپ گلمىك 2- چاقئلەق اىبرمىك يالى مانئ لارئ دوشوندىرىيأن بۇلسا. دا، گېلىشىك - ده

اونونگ چاق سسى بىلىن باغانلىشىقلە مانئسى أشگاردىر. تورك گېلىشىك دىليندە توركى چاغئر «

آيدىم آيدىماق » توركمىن دىليندە - ده آذان چاغئر « نامازا چاغئرماق » دآل ، « آذان آيدىماق » دىيىمك

. كۇرمان دىليندە - ده چاغئر ايشليگى خۇرازئنگ غئغئرماغانئى بىلدىرىيأر. غادئمىء متن لىرده «

چاقئلەق بىلىن چاغئرماق » آنگلادماسى اوچىن اۇقى ايشليگى اولانلىياردى: اۇل منى اۇقىنى = اۇل

منى چاغئردى، اۇقىنى ايليك بير كون ائگىلىميشىك = بير گون حؤكومدار ائگىلىميشى

چاغئردى (محمود كاشغرى)

ایشینگ غئزئقلى ئ طاراپى، پارس دىلىنده - ده خواندن يازئلىپ خاندىن اۇقالىيان بو متن لىرده بۇلسا

سۈزى حاضىركى دۇووردە « اۇقاماق » ، غادئمىئ متن لىرده بۇلسا هم « اۇقاماق » هم - ده «

چاغئرماق » مانى ئ لارئندا اولانئلىار. حاضىركى زامان پارس دىلىنده « ساچاق » مانى سئندىا « خان »

سۈزى توركمىن دىلىنده دىسىرخان سۈزۈنده - ده بار. پارسچادان آنان بو دىسىرخانئىڭ آصلى

دستاپ خاپىن . دستار = اولى ياغلىق دىيمىك . بو- دا ساچاق مانى سئنداقى خان بىلەن بىرلىشىنده= اولى

ماتادان ساچاق مانى سئندىا، دستار خان غۇشما سۈزى دئورأپ دىر. توركمىن دىلىنە گچىنده - ده، بو

سۈز دىسىرخان بۇلۇپ دئر. بو غۇشما سۈزدەكى خان (سۈزۈنگ آصلئنى يۇقاردا يازپىدق، بو يىردى

توركمىن ياززووئ بۇيونچا ياز يارئس) يۇقاردا اۇقى ئىشلىگى بارادا بىر دوشوندىرىشىمиз بۇيونچا،

سمانتىك تايidan مئخمانچىلۇق بىلەن باغلى بۇلشى ئ يالى، چاقئلىق بىلەن هم باغانلىشىقلە بۇلمائى . تورك

دىلى نىنگ آناتۇلى ئىشلىگى لىرىنده، اۇقو ئىشلىگى « تۇرى يا- دا صاداقا چاغئرمما » مانى سئندىا

اولانئلىار. بو گپلىشىك لىرده چاقئلىغا- دا اۇقوندو يا- دا اۇقوتو دىبىيلىار؛ چاقئلىق اىپرىيان آدامئنگ آدى -

دا اۇقوجو، اۇقونتۇجو، اۇقويجو يا- دا اۇقوجو بۇلیار. سس لىنمىك، چاغئرماق مانى سئنداقى چاغئ

يرينە غادئمىئ متن لىرده اوندە ئىشلىگى اولانئلىار.

اولار قوش اونىن توزدى اوندە ئىشىن -

سېلىك قىز اۇقئر تگ كۈنگۈل بىرمىشىن

(اۇلار غوش سىسىنى دوزدى، تايىنى ئ چاغئرىيار لار- ادىل پاكىزە ياش غئزئنگ سؤىين بىيگىدىنى

چاغئرئشى ئ يالى)

چاق سوزونینگ آددان آد ياسابيان لئق غوشولماسى سۇنگ، چاقلىق سوزى دئرآپ دير.

اينه بو سوز هم توركمىن دىلييندە چاقلىق بولوپ دئر. چونكى انزلئ - ائزئنا آيدئلاماغى قەن بولان ايکى

چكيم سيزينىڭ آراسىندا بىر چكيملى سس دئرآپ بىليار. شو ياغدايى راق غوشولماسىندا. دا

گوريايس . آق+راق>آغراق بولماگى نىنگ سبأبى، ايکى چكيم سيز سىزىنگ آراسىندا، ائلايتا. دا،

ايکىنجى بوغونونگ باشىنداقى سىزىندين اونگ بىر چكيم سيز سىزىنگ دئرمىگى دير. شۇنونگ اوچىنەم

ايکى چكيم سيزينىڭ آراسىندا آرامدان غىسغا و اوستوندە باسئشى بولمادىق بىر ئ دئرأندىن سۇنگ، بو

سوز آغئراق شكليندە آيدئلىار. البىتى، يازئلاندا بو ئ سسى يازئلمايار.

ادىل يۇقارداقى پرۇسا گۈرآ، چئىق سوزونىن چئىق اورى<چئىق: قور><چئىق: غور><چئىق: غئر انزى گىدرلى

لىكىنده چئغئرماق سوزى دئريار. بو سوزىن لئق غوشولماسى بىلەن توركمىن باشغا بىر آد ياسالمايىار.

تورك دىلييندە بولسا « چئغئرما » مانى سىندا چئغلائىق سوزى بار. بو سوز شىلە دئرآپ دير:

چئلىق (چكيملى سس دئرمىسى بىلەن) چئىق - لئق<(ق سسى نىنگ بىرىنچىسى اوزئن بولان

ايکى چكيملى سىزىنگ آراسىندا آچقلاشماسى بىلەن) چئىغ لئق> (اۇرتاداقى اوستوندە باسئش

بولمادىق ئ سسى نىنگ دوشمىگى بىلەن) چئىغ لئق> (تورك دىلييندە اوزئن چكيملى بولمانى اوچىن)

چئغلائىق بولوپ دئر.

— يوسف آغا اورماق كۆمكچى ايشلىگى باشغا آدلار بىلەن بىرلىشمىگى ناهىلى دوزگونه ايھ؟

— يۇقاردا. دا آيدئپ گچىشىمىز يالى، چئىق اورى> چئىغ ايشلىگى نىنگ سوزمه - سوز ترجىمە سى

پارسچا. دا چئىغ زىن بولىار. پارسچا. دا زىن توركمىنچە - ده اور كۆمكچى ايشلىك لرى ايکى

دېلده - ده گینگىن اولانئىار. بو ايشلىك لىر بىلين هم سس بىلين باغانلىنىشىقلئى آدلار ، هم - ده سس

بىلين باغانلىنىشىقلئى بولمادىق سوزلىرى بيرلىشىپ بىلىار. سس بىلين باغانلىنىشىقلئى توركمىن سوزلىرىنى

يۇقاردا آيدىپ گچىك . پارسچا. دا بۇلسا جئىغ زدن - دن باشغا بوجۇزىن = دويت اتمىك، فريابىد

زدن= باغئرماق، دا بد زدن= غئغئرماق يالىءى سوزلىرى سس بىلين باغانلىنىشىقلئى . بولاردان باشغا

پارسچا. دا گپ اورماق، لاف اورماق، مانىءى سئندى حرف زدن، گپ زدن، لاف زدن يالىءى غۇشما سوزلىرى بار. گپ اورماق ياد دا لاف اورماق يالىءى غۇشما سوزلىرىدە، گۈرنوشى يالىءى، اور كۆمىكچى ايشلىكى غۇشولما اۋورو لمان دىر.

اور اۆزبىك دېلىنده « گاپىرمۇق » بولۇپ دئر. باشغاچا آيدانئىنگدا، گاپىر ايشلىكىنده اور كۆمىكچى

ايшлиگى يېر غۇشولماستىنا اۋورو لمىپ دىر.

پارسچا. دا زدن و توركمىنچە - ده اور كۆمىكچى ايшлиگى سس آنگلا迪ان آد بولمادىق سوزلىرى بىلين

هم بيرلىشىپ، غۇشما سوزلىرى دئردىيار. شىلە غۇشما سوزلىرىنگ مانىءى لارئندى كۆپ مثال لاردا

مۇازىلەق بار بۇلسا. دا، غورلوشىندا مۇازىلەق گۈرونپىان كاپىر غۇشما سوزلىرى باشغا باشغا مانىءى

لارئ آنگلا迪ارلار. مثال اوچىن باش اور « بىر كار بىلين مشغۇل بولماق، بىر كاره اولاشماق »

دييمىك. ادیل شو غۇشما سوزونىڭ سوزمه - سوز ترجىمەسى بۇلان پارسچا سر زدن بۇلسا »

باشئنى كىسىك، تؤتأندىن بىر يەر بارماق، بىرى نىنگ يانئنا بارئىپ، اوندان خابار آلماق » يالىءى مانىءى

لارئ آنگلا迪ار. يۇقاردا آيدىپ گچىشىمиз يالىءى، اور كۆمىكچى ايшлиگى ايکى دېلده - ده سس آنگلا迪ان

بۇلمادىق آدلار بىلەن ھم گىنگىن اولانلىيار. شۇنونك اوچىن بۇ مىسالا دىگىشلى بارلا غىمىزى شولار

بىلەن چاك لىدىرىيأر ис.

— غاق، غئق، سەق، بؤك، گاك سۆزلىرى نىنگ اور بىلەن بىرلىشىگى ناھىلى قادا(قاude) ايرىأر؟

— يۇقاردا گۈركىزىلەن غابق، غەق، سەق شەكليندەكى سس آنگلادىيان آدلارئنگ اور كۆمكچى

ايشلىگى بىلەن بىرلىشىگى، ترتىبىنە گۈرأت، بۇ شو ھىلى بۇلىار.

غابق اور >غا:قور< (بىرينجىسى اوزىن بۇلان اىكى چكىملى سىسىنگ آراسئندا غالان ق سسى نىنگ

غ سىسىنە ئورولمىگى بىلەن) غا:غور< (سینگارمۇنىزم قاداسئنا گۈرأت) غاغئر بۇلۇپ دئر.

ادىل شو دوزگۇن بۇيونچا غەق اور >غەق:قور< غەق:غور< غەغئر.

سەق اور غۇشما ايشلىگى - دە >سە:قور< سە:غور< سە:غئر بۇلۇپ دئر.

بو سس آنگلادىيان آدلارئنگ سۇنگونا آددان آدىسايان لېق غۇشولماسى غۇشولاندا، ترتىبىنە گۈرأت

غا:قىلئق، غە:قىلئق و سە:قىلئق سۆزلىرى آشاداقى پروفسانىنگ چاك لىرىنده دۈرىأر.

غابق - لېق< (ائزلى - اىزئننا گلن اىكى چكىم سىز سىسىنگ آراسئنا چكىملى سسى نىنگ دۆرمىگى

بىلەن) غابق - لېق< غابقىلئق .

عايال لارئنگ بىرينى چاغئرئپ، اىزئندان غئىراندا اولانيان سۆزى، اوملوک «مانى سئندان

دوشوندىرىيلەن غە:بۇ سۆزى آصلىندا شۇوخۇن - شاغالانگ يادا چۈزۈش واغتى ارکىك لر

طاراپىندان ھم اولانلىيان اوملوک؛ بۇ سۆزىدە غەق سسى نىنگ غەق<غە<(و)>غە:بۇ شەكليندە

اویتگان بیر گئرنوشی بولمالی، چونکی اوغوز تورک دیل لر تۇپارئندا (غ) سى آنگسادلۇق بىلەن (و) سىينە اۇرۇلۇپ بىلىار.

سەق لئق <سەق - ئە لئق> سەق قىلۇق

بؤ:گور، گا:گىر، با:غۇر ايشلىك لىرى - ده بىرينجى بۇغۇندا اوزئن چكىمىلى بۇلان سى آنگلا迪ان آدلار بىلەن اور كۆمەكچى ايشلىگى نىنگ بىرلىشىمىيەن شو شكىلە دۈرأن ايشلىك لىرى. بؤ:ك اور > بؤ:كور > سىنگارمۇنىزم قاداسى ئىنگ تأثيرى بىلەن(بؤ:كور)>(ك/>/ك/سبابلى) بؤ:گىر.

گاڭ اور > گاڭور > گا:كور > گا:گور > گا:گىر

با:ق اور >> با:قور > با:غور > با:غۇر

— اوزئن چكىمىلىسى بولمادقىق سى آنگلا迪ان آدلار بىلەن اور كۆمەكچى ايشلىگى نىنگ بىرلىشىمىيەن حاقدا- دا اوز پىكىرىنگىزى بىيان ادأيسنگىز؟

— اوزئن چكىمىلىسى بولمادقىق سى آنگلا迪ان آدلار- دا اور كۆمەكچى ايشلىگى بىلەن بىرلىشىيار و بۇ بىرلىشمە پرۇسە سىنە كۆمەكچى ايشلىك، يۇقارداقى ئىمثال لاردا بۇلشى يالى، بىر ھىلى غۇشولما اۇرۇلۇار. چونكى پئتق، وانگق، آسق، اوشك يالى سى آدلارى اور بىلەن شو شكىلە بىرلىشىيار.

چىنگق اور > چىنگقور > (سىنگارمۇنىزم سبابلى) چىنگقئرئنگ (چىنگقئرئنگ بىر نمونە سى بۇلان جىنگق و اۇندان دۈرأن « جىنگقئنگى چئقار » جومله سى سۈزلۈگە آئىمان دئر. گېلىشىك - ده

چاغالارا « سسینگی چقارما» دېیلەجىك بۇلاندا « جىنگقىنىڭي چقارمان اۇتۇر» دېیمەك

غۇنىق - دا - وابق مانى سئىدا بۇلىشى يالى، چىنگقى ئۆزباشداق - دا اولانئيان سۈزلىر.)

پېنگق اور > پېنگقور > پېنگقئر

وانگق اور > وانگقور > وانگقئر

آسىق اور > آسىقور > آسىقور > آسىقئر

اوسك اور > اوسكور > اوسكور > اوسكور

بو مئىال لاردا گچىن اوشكىرى ايشلىگى نىنگ دويپ سۈزى بۇلان اوشك سىس آنگلا迪ان آدا لە -

گوک > له ووک آددان آد ياسايىان پسوند غۇشولانداوسكىلە ووک بۇليار. اوچ چكىم سىز ائزلى - ائزئنا

گانسۇنگ، ك بىلين ل سىس لىرى نىنگ آراسىندا چكىملى سىس دئرىيأر و بو سۈز اوشكولىووك

بۇليار. سۇنگام س سسىندين سۇنگرا گلن دېيمىك ك سىسى آچقى گ سسىنە ئۇرۇلىيأر و

اوشكولىووك عملە گلىيار. لىووك غۇشولماسى جور گۇرنوشىنيدە سىس آنگلا迪ان آدا - دا غۇشولىيار و

جورلىووك سۈزۈنى ياسايىار.

اور كۆمەكچى ايشلىگى پىشقا، هايق و توفىك (اوزبىكچە - ده توپكولىيگە توپوق دېيلىيار). يالى سىس

آنگلا迪ان آدلار بىلين ھم يۇقارداقى پرۇسە بۇيونچا بېرىلىشىيار.

پىشقا اور > پىشقاور > پىشقاور > پىشغا

هايق اور > هايقور > هايقئر.

کۆمكچى ايشلىك، توفك شكيلينده بير سس آنگلاديان آد بىلين بولسا، اويتگىشىك بير پرۇسە ايچىنده بيرلىشىار.

توفك اور < توفكور > (ف) و شكيلينده سس اويتگىمىگى و سينگارمۇنىزىم قاداسئنا گۈرأتۇوكور > و سسى نىنگ دوشىمىگى نتيجە سىنده و سسى نىنگ اوى شكيلينده اوز الماغى بىلين) < توفكور بوليار. گۈرنوشى يالىءى، بو پرۇسە - ده توفك سس آنگلاديان آد توركمىن دىلىنده توپك بوليار و بو سس آنگلاديان آدا ، آددان آد ياسايان لئق، ليك پسوندى توپك ليك > (سۆز سۇنگۇنداقى ئى سسى بىلين پسوندىنگ ل سسى نىنگ آراسئندا بير چكىمىلى سىسينگ دۈرمىگى و سينگارمۇنىزىم نتيجە سىنده توپك - و - ليك > توپكوليك سۆزى عملە گلىيار .

ف حارفى عاراب الفباسى بىلين يازئلان غادئمىئ توركى متن لىردى، عومومان، يكە نۇقاطلى، كا واغتلاarda اوچ نۇقاطلى يازئلان اوچىن، كاپىر ياغدای لاردا قىنچىلائق دۈردىيار. بو حarf اگر يكە نۇقاطلى بولسا، ف دىبلىپ اوقالياز، اگىرده اوستوندە اوچ نۇقاط بار بولسا، اوندا و دىبلىپ اوقالياز. مەتىل « رونق الاسلام » اثىرى نىنگ غۇل يازمالارئندا سوو سۆزى نىنگ سۇنگۇنداقى و حارفى اوچ نۇقاطلى ف حارفى بىلين يازئلىپ دئىر. كاشغرلى - دا اوچ نۇقاطلى ف بىلين يازئلان توپك سۆزى بار. بو سۆزى كاشغرلى شىلە دوشوندىرييأر: ياش سۇۋوت آغاجى نېنگ يادا شۇنگا منگىزش بير آغاچىنگ غابىئغى اينچە راك بير توربا شكيلينده چئقارتلىيار و اىچىنە تۇ غالاجىق گوللە غۇ يولىپ، سرچە اورولىيار. مونئ توربادان - دا بىرسە بولار. يازوو و اوقالىش تايidan بولاشقىلائق دۈردىن ف، و حارفلارى عثمانلى دئوروندە - ده دىلە اوز تائىرىنى يېتىرىن بولمالى. توپنگ سۆزونىنگ دۈردىلىمكىنە

بۇل گۈركىزىن تۈوك سۆزى عثمانلى ئۈورۈنە توفىك سۆزونە اۇرۇلىن بۇلمالى. آوشار سۆزى - ده

اصلئىدا عاراب الفاسئندا اوچ نۇقاطلى ئەپلىنىڭ يازئىلار. شۇنونگ اوچىنەم بىلەن سۆز بىلەن بۇلۇپ دە.

دېلىنەدە هم آوشار، هم - ده آفسار گۈرنوشتىنە دوشىيار.

تۈوك> توفىك سۆزى صفوى لىر دۇورۇنە ایرانا گچىن سۇنگ، توفىنگ بۇلۇپ دەر. شۇل

دۇورۇنگ دېلىنەدە سۆز سۇنگوندا اك// اگ و ات// اد يالى ئۇشىسا سس لىر بار بۇلسما، اىكى سىسىنگ

آراسئان سىسى گىرىپ دىر. شو دوزگۇن بۇيۇنچا. دا توفىك> توفىنگ بۇلان بۇلمالى.

عثمانلى لارئىنگ فيشىك سۆزى - ده ايرانئىنگ محدودە سىنە فشىنگ، تۈركىمەن دېلىنە - دە پېنىڭ

بۇلۇپ دەر. حاربى غورال لارئىنگ عثمانلى لاردان ایرانا گچىنديگى گۆز اۇنگونە توتولسا، توفىك

سۆزونىنگ ایراندا توفىنگ سۆزونە اۇرۇلۇنىدىگى باراداقى دوشونجانىنگ دۇغۇرۇدىغانلىقى قابول

اتمىك مومكىن. يۇقاردا دوشوندىرىلىن فۇنتىك ياغدای حاضىركى زامان آذربايغان دېلىنە، ئىلايتا. دا

گېلىشىك لىرده ساقلانىيار. « ھىك » مانى سىنداقى پارسچا آبەك سۆزونە آذربايغان گېلىشىك لىرىنە

آهنىك دېلىلەر. بو دېلىدە « شىك » مانى سىنداقى عارابچا قاند > آذربايغانچا قاند) گاند دېلىپ

أۇقالىيار) گېلىشىكىدە گات بۇلىار. اينە شو دوزگۇن بۇيۇنچا توفىك > توفىنگ سۆزى بۇلۇپ دەر.

تۈركىمەن دېلىنە بىلەن سۆزى اۆز فۇنتىك دوزگۇنىنى گۈر، توپىنگ سۆزونە اۇرۇپ دىر.

(گېلىشىكىنگ دۇۋامى بار). عطانظر بىزىن

غابقور

تورکى دىل لىرینگ عالئمئ حۇرماتلى ئىوسف آزمون يانگى - ياقىندا يازئچى آتامئراد شاغولى يېف

بىلەن بىر گپلىشىك گچىرىپ دىر. بو گپلىشىكىنگ اساسى ماقصادى توركمىن دىلىنىڭكى سۈزلىرىنگ

كۈكىنى ئىزارلاماق، شۇل سبأبىدەن ھم بو گپلىشىك « توركمىن دىلى » روزناماسى ئىننگ بىرناچە

سانئندا « سۈز كۈكومىز - اۋز كۈكومىز » آدى بىلەن ئىزى گىدرلى چاپ بۇلۇپ دئر. شۇل

گپلىشىكىنگ بىر سانئنى ياغنى 2010-نجى يىلىنىڭ 29-نجى سنتىابرئندا چاپ بۇلان گپلىشىكىنى سىز

غادئرلى ئوقىجى لارا ھۆدورلە يارىس.

گپلىشىكىنگ دۇرامىء(2)

2011 - نجى يىلىنىڭ 8-نجى دىكابرى

— يوسف آغا ، « قانگ » كۈكوندن دۇرأن قانگتارماق/ غانگتارماق، قانگئراق/ قانگراق/ غانگراق

سۈزلىرىنە دوشوندىرىپىش بىلەن صۇحىبىتيمىزى دۇوام اتدىرىأيسىك .

— ھاوا، قانگ غادئم توركمىن دىلىنىدە غازىنىڭ (اورىگىنگ) چىقاران سىسى - اوچىن اولانئلان سۈز

ديوان اللغات الترك - ده غاز سىسىنىدە مانى سئندا قاز قانگ اتى ، شكىلىنىدە بىر سۈزلەم بار.

تورک دیلیندە چنگنگىنىڭ اوجونداكى غانگراغا قانگچا (قانگجا) دىبىلئار . مونونگ غادئمى

گۇرنوشى قانگ و اۇنگا آدلارا كېچىلتىمە مانى سئنى ئۇشىان جا پسوندى نىنگ غۇشولماق ئىلىن

عملە گلن قانگجادىر. توركمىن دىلیندە قانگتار/غانگتار و قانگئراق > قانگراق، غانگراق مئثال لارى

نىنگ دويپ سۈزى - ده قانگ> غانگ سىس آنگلا迪ان آددئر.

قانگ سىس آدىدا آدىدا يىشلىك ياسايان تا غۇشولماسى ئۇشولاندا، قانگتا يىشلىكى عملە گلىپ دير (

ادىل « سىس » مانى سئنداقى غادئمىقى اون سۈزۈندىن ، بو سۈز حاضىركى زامان توركمىن دىلیندە

اوين بۇلۇپ دئر، « سىسلەنەك، سىسى چئقارماق» مانى سئنداقى اوندە يىشلىكى نىنگ ياسالنىشى يالى

) و اۇنگا يىشلىكىن ايشلىك ياسايان رغۇشولماسى ئۇشولان سۇنگ ، قانگتار يىشلىكى دۇرآپ دير.

بو يىشلىك حاضىركى زامان توركمىن دىلیندە غانگتار بۇلۇپ دئر و « آتنىڭ اويانىنى ايرىنىڭ غاشئنا

گىدىرىپ، بۇينونى غايىشاردىپ غۇيماق « مانى سىندا اولانئىلار. بو سۈزۈنگ شىلە مانى - دا مغۇل

دىلیندە - ده باردىغىنى تورك عالىمئ حسن ارگىن ، مجارستان تورك شناسى ليگىتى - دىن گؤچورىپ

بازىار. حسن ارگىن كۇمانجىدان مجارستان دىلینە گچىن « اوبيان » مانى سئنداقى قانتار سۈزۈننىڭ

غۇنگشى خالق لارئىنگ آراسىندا - اسلۇواكى، لهستان، صربستان يالى يوردىلاردا - دا اولانئىلارنىڭ

هم - ده بو سۈزۈنگ مجارستان دىلیندن آلمان دىلینە - ده كاندارە گۇرنوشىنە گچىنديگىنى آيدىپ گچىار.

تورك دىلى نىنگ آناتۇلىياداقى گېلىشىك لىرىنده - ده « اوبيان » مانى سىندا قانتارما سۈزى بار.

غئر غئز دىلیندە قانگ دويپ سۈزۈندىن دۇرأندىيگى بللى بۇلان قانگئىرا ايشلىكى نىنگ « يانگلانماق

» و « ايچى بوتىنلى بۇش بۇلماق » مانىسى بار. بو دىلیندە قانگئىرا ايشلىكى نىنگ مانىسى - دا «

پرسیز- یور دسٹر آیلانئپ بئرمک». بو ایکی ایشلیکدە ایچى بۇش بۇلانى اوچىن سىسى يانگلانىيان بىر

بىلەن دورموشى بۇش گچن بىر آدامى نىنگ ياغدايى نىنگ آراسىندا سمانتىك باغانلىنىڭنىڭ

باردىغىنى گۈريياريس . شۇنونگ اوچىن قانگىڭرا ايشلىكى نىنگ آصىل ايشلىكدىكى ، قانگىڭرا

ايشلىكىنى بۇلسا اۇنونگ فۇنىتىك تايidan اويتىگان بىر وارياندىغىنى قابول ادسه بۇلار. بو ايشلىك،

غورلوش تايidan توركمىنچە آنگىڭئرماق ايشلىكىنى يادا سالىار.

دوزگۇن بۇيۇنچە بىر آددان ايشلىك ياساماق اوچىن - آر غۇشولماسى او لانئلىار ؛ آق - ار > آغار ، سوو-

ار > سووار مئىل لارئندا بۇلشى يالى قانگ سۆزۈنەن ايشلىك ياسالاندا قانگار داڭ - ده قانگىڭ بۇلۇپ

دئر. سبأبى بو ايشلىكىنىڭ قانگ او ر غۇشما ايشلىكىنىڭ قانگور- قانگىڭ گۈرنوشىندىكى اوسوشىن

سۇنگرا عملە گلىن بۇلماغى مومكىن . بو ياغدايىنگ دۇۋامىئىدا او ر كۈمكچى ايشلىكى نىنگ او ر

غۇشولماسىنا او رولىشىنى - ده گۈريyarيس . يئنه دويپ سۆزى قانگ « غازئنگ سىسى - ده بۇلسا

اوندان دئران قانگىڭ- غانگىڭ- ايشلىكى نىنگ مانى سىندا بىر تاراپا اگمىك، بوكىك يالى حرىكت لىر

دو يولىار. قانگرماق - قانگرماق شكىلىنىڭدىكى پروسە - دن سۇنگرا عملە گلىن او جوندا

غازئنگ بۇينونا منگزە يان اگرى دمير بۇلان بىر غورال دئر. غانگتارما حرىكتىنده - ده آتنىڭ بۇينى

دار تغىلى تو تولاندا، غازئنگ بۇينونا منگزە ياندىكىنى گۈريyarيس . عومومان آيدانىنگدا ، هر ھىلى

غانگىڭما، تۇولانما، بوكىك حرىكتىنده غازئنگ بۇينونى يادا سالىان بىر گۈرنوش دئرىدىلەر.

يۇقاردا او ر كۈمكچى ايشلىكى نىنگ طېيىغى سىس لىر بىلەن باغانلىنىڭلى ئىدلا ر بىلەن بىرلىشىپ،

غۇشولما او رولىشىنى گۈركىزىپ گچدىك . بو طېيىغى سىس لىر سۆزۈنگ مانى سىنە

دوشوندیريأرلر. اُلارئنگ لاتينچا اُنۇماتۇپۇلا . تورك دىلىنىدە - ده بولارا يانسىما سۈزلىر ،

توركمىنچە لاب آيدىساق، يانگلانما سۈزلىر دىبىلىيار. بولار عومومان سىس بىلين باغلانىشىقلە بۇلسالار-

دا، كا واغت لار گۈرنوشە باخلى ئۇنىتۇپۇلا- دا بۇلۇپ بىلىيار. يۇقارداقى مئثال لاردا- دا دويب سۈز

قانگ غازئنگ سىسى بۇلسا- دا ، اۇندان دۇران سۈزلىرى اشىدىنىمېزدە « غازئنگ بۇينونىڭ

گۈرنوشى » گۆزومىزىنگ اونگوندە گلىيار، ادىل غانگراق، غانگتار و توركچە كانراقلاماق مئثال

لارئندا بۇلشى يالى؛ غانگراغانىڭ اوجونداقى دمير غازئنگ بۇينونا منگزە يار، آتنىڭ بۇينونى هم

اوياندان چكىلىپ، زۇر بىلين ائزا غانگتارىلاندا ، غازئنگ بۇينونىڭ گۈرنوشىنى آليار. عومومان

آيدانىنگدا، قانگ دويب سۈزونىن دۇران سۈزلىر غازئنگ سىسىنى دال - ده، اۇنونگ بۇينونى

جانلاندىريار.

— « غۇورما » سۈزونىنگ گلىپ چىقىشى حاقدا نامە لىر آيدىپ بىلرسىنگىز؟

— مونونگ اوچىن ينه - ده غازئنگ سىسىنى يادلامالى بۇلىارئس . غازئنگ سىسى بارادا ديوان اللغات

الترک - ده شىلە سۈزلىم بار: قاز قاغ قوغ يىتى، قاز قاغ قوغ اتتى . بو سۈزلىرى كلاوسۇن قابز قابغ

قۇغ يىتى، و قابز قابغ قۇق اتتى گۈرنوشىنىدە اۇقايلار. بو سىس بىلدىرييان آدلار « غۇورماق » مانىء

سەنداقى قاغور ايشلىگىنى يادا سالىيار. خادىمىء متن لىرده قاغور « بوغدائى يالى دانە لىرى)

غۇورماق » مانىء سەندا اولانلىيار: اۇل تارئغ قاغوردىء(اۇل بوغدائى غۇوردىء) (ديوان اللغات

الترک) . بو مئثالدان گۈرشمىز يالى، بوغدائى غۇورو لاندا قاق - قوق شكىلىنىدە سىس چئقارانىء

اوچىن قاغور ايشلىكى دئرأپ دير . باشغاچا آيدانئنگدا، قاغور ايشلىكى قاق سىس آنگلادىان آد بىلين

اور كۆمۈكچى ايشلىكى نىنگ بىرلىشمىگىزىن قابق اور > قابقور > قاغور شكيلينده عملە

گلىپ دير . سۇنگرا /غ/ سىسى آنگساتلۇق بىلين /و/ سىسينه اوورولىيار و قاولور- غاولور توركمىن

دىلىنده هم غۇوور بۇليار.

- يوگ اور- يوگور سۆزوندىن دئران « يورت » سۆزونىنگ دئره يىشى حاقدا هم آيدايisanگىز.

- غادئمىئ توركى متن لىرده يوگور (پارسچاسى = پر زدن) ايشلىكى بار. بۇو ايشلىك غاراغالپاق

دىلىنده جوویر/ جوگور ، نۇغايىچا- دا يوۋئر، آذربايجان دىلىنده يوگور، عثمانچادا يوگور، توركمىن

دىلىنده - ده يووور شكيلينده اولانلىيار. بۇو سۆز آت و آدام بىلين باغانلىشىقلئ بۇلاندا « چالت ئىلغاماق

» دىيىمك ، باشغا زادلار و ياغدای لار، حرکىت لىر بىلين باغانلىشىقلئ بۇلاندا سۆزونگ مانىئ سىننا

متافُررا چاڭ لىريندە دوشۇنملى بۇليار. اول بؤز يوگوردى= اول بىز(ماتا) اوچىن ارىش

تايىارلادى(اگىردى) (ديوان اللغات الترك) . بۇو ايشلىكىدىن دئران يوگورت « ئىلغاماق» دىيىمك:

بىر اۇغلان يوگورتى...» بىر چاغانى ئىلغاتدى... » تۇن يوقۇقدا گچن قارا ترىيم يوگورتى ايشىگ

كۆچىگ برتىم اوگ = غارا درىمى آقئدىپ خەزمات اتدىم . گۇرنوشىندأكى سۆزلىم - ده يوگورت آقئتماق

مانىئ سىندا اولانلىيار. توركمىن دىلىنده بۇ سۆز يووورت شكيلينده « دۇقاماق اوچىن ، ارىش گرىپ،

دۇقما تايىارلاماق » مانىئ سىندا اولانلىيار، گۇوون يووورتىمك جومله سى - ده « ھەئىدە گلىپ

بىلمىجىك زادلارئنگا خئىال اتمىك » دىيىمك . يوگور ايشلىكى و اوندان دئران سۆزلىرىنىڭ مانىئ

لارئنا سرۇنىنگ - ده او لاردا: بۇلا دوشىمك، باشلاماق، حرکتە گچىك، گۇتىرىلمىك يالى دوشونجە

لېرىنگ باردىغۇنى ئىورمىك مومكىن .

يوكور ماشغالاسئندان ينه بىر سۆز غادئمىئ متن لىرده او لانلىيان يۇقارى ئ طاراپا دۇغرى مانى سئنداقى

يوكور سۆزى دير. تورفان متن لىرينىدە يوز يوكور آسقۇ بولور - يوزلىرىچە (ار- اسلى) يۇقارى

درجه - ده پىيداسى بۇلار شكىلىنىدە بىر سۆزلىم بار. بۇ سۆزونگ آصلئ يوك گرو. - گرو > گرى

غۇشولماسى بىر حرکتىنگ او غرونى ئ گۈركۈيار. او زاق واغتىنگ دۇۋامىندا غۇشولمانىنگ باشئنداقى

/گ/ سىسى دوشىن سۇنگ ، داشارى و اىچىرى مئثال لارئندا گورلىن - آرى/ ارى غۇشولماسى عملە

گلىپ دير. تورك دىلىنىدە يوك دوپ سۆزونە سىك پسوندى غۇشولان سۇنگ « بىبىك » يۇقارلاردا

بۇلان» مانى لارئندا او لانلىيان يوكسىك سۆزى دئرأپ دير. غادئمىئ متن لىرده يوك گرو > يوكور

يانئندا اۇنونگ گىنگىن او لانلىيان گۈرنوشى بۇلان يۇقغارو > يۇقارو > يۇقارودا او لانلىيار. بولارئنگ

دوپ سۆزى يۇق . بۇو سۆزدە يۇقاردا آغزالان يوكونگ بىر واريانتى . يۇق بىبىك، بلىن ير دىيمىك

. كاشغرى - دا يۇق بىرە : السعوڈ من الارض « يرىنگ يۇقارلەغۇنا دىك يرى » شكىلىنىدە

دوشوندىرىش يرىلىپار.

يوك/يوك دوپ سۆز « بلىنلىك، بىبىك يردى، يۇقاردا، اوچ يردى » بۇلان ياغدابىي بىلەن

باغانلىنىشىقلە سۆز. يوكونگ ينه بىر مانىسى غوش لارئنگ « يلىگى » ، سۆزى گىنگ مانى - دا

آلساقدا « غانات » . چونكى بۇ سۆزونگ طېيغاتىندا يۇقاردا بۇلماق، غالماق، گۇتىرىلمىك يالى

دوشونجە لىر بار. باشغا بىر ماقالادا آيدىپ گچىشىمىز يالى ، - چاق / - چوک، - ساق / - سىك > - چا / -

چه، سوق/- سوك يالى غوشولمالار كاپير ياغداي لاردا - لتق/- ليك غوشولماسى نىنگ وظيفه سينى

يرينه يتيريارلىر. مثلىم غارئنسا « غارئنلەق » ، يلينسە - دە « يلينلىك » دىيىمىك . اينه، شو ياغدايى

گۈز اونگوندە توتۇپ، يوكسوك > يوكسوك سۈزۈنى بارلاڭنگ . اگر يوك/ يوگ سۈزۈنى « بىر

پرينگ اينگ يۇقارى يرى ، دېھ سى، اوچى « دىبىپ قابول ادىسىك، اۇندا اۇل بىر « اوچلوق «

بۇليار. حاقناتدانام، يوكسوك حاصىركى زامان تورك ديليندە « يووسە » دىيىمىك . اۇل - دا

بارماغانىڭ اوجونا، (دېھ سينه) ايلديريلەن غورال « بارماق اوچلوق ». اينه، بو سۈز توركمىن

دىلىنده يووسە بۇلۇپ دئر. سۈزۈنگ توركمىن دىلىنداكى غادئمى ئۆرنوشى ، يۇقاردا بىريلەن

دوشوندىريشىنگ اساسىندا يوكسىك بۇلان بۇلمائى و شو پروسە بۇيۇنچا اويتىڭان بۇلمائى : يوكسىك >

(سۇنگونداقى دئمئق /ق/ سىسى آچقلاشتىپ، /گ/ سىسينه اۇرۇلیار) يوگ سىگ > (سۇنگونداقى

/گ/ سىسى اوزاق واغتىنگ دۇۋامئندا آنگسادلەق بىلەن دوشىيار) يوگ سە > يوكسە > (/گ/ سىسى

آنگسادلەق بىلەن /و/ سىسينه اۇرۇلیار) > يووسە . سۇنگونداقى /گ/ سىسى نىنگ دوشىگىنى غارئن -

ساق « غارئنلەق » > غارئن - ساق > غارئن - ساغ > غارئن - سا > غارئنسا مئتالىندا - دا

ئۆرپاريس .

شو يerde يوگور ايشلىكى نىنگ ناهىلى دئرأندىگىنى بارلاماق ھەم گىرك . آددان سور غوشولماسى بىلەن

باسالان بىر ايشلىك - دە يۇق . شۇنونگ اوچىن بۇو سۈزۈنگ يوگ اور كۈنوشىنداكى غوشما

ايشلىكىدىن دئرأندىگىنه دوشونمىك مومكىن . ادىل گپ اور غوشما ايشلىكىنىن « گىلىمەك » مانى

سەنداقى ئاپير ايشلىكى نىنگ دئرە يىشى يالى، يوگ اور > يوگور بۇليار. باشغاچا آيدانىنگدا ، «

اللغامق » مانئ سئنداقى يوگور > يوروور گۈچمه مانئ - دا « غانات اورماق ، غانات باغلان يالى حركىت اتمىك، گۇتىريلمىك » يالى دوشونجه لىرى - ده بىيان ادييار. يوگ سوزى يلىك دىيمىك بولسا - دا، يوگ اور غۇشما ايشلىيگىنده « غانات قاقماق» مانئى بىلين غاناتى دوشوندىرييار. پارس دىلىنىڭىكى يلىك مانئ سئنداقى پر اورماق مانئ سئنداقى زىن بىلين بىلە اولانئلان - دا پر زىن شكىلىنىد « يلىك اورماق » دال - ده غانات اورماق مانئ سئندىدا اولانئلىار (معين ص 738) . ايکى دىلدأكى بwoo غۇشما سوزلىرده بۇلان اوغورداشلىق غۇزىقلە . چونكى يوگ - پر سوزونىنگ غانات مانئ سئندىدا اولانئلىان دئغئنى تاصصىقلابىار.

« اللغامق » مانئ سئنداقى يوگور ايشلىيگىنى « ايرك بىتىك » متنىنده شو سوزلىم - ده گۇرپاريس: ... كىئيك اوْغلى يوگور- و آبزى، كىشى اوْغلى يۇغورو آبزى= كىيىك چاغاسىءى اللغاب يۇلونى بىتىرىدى، آدام اوْغلى - دا بئرآپ يۇلونى بىتىرىدى . يوگور ايشلىيگىندين يوگروك يوگروك سوزونىنگ تورك دىلىنىد « چالت اتلغايان، يورووك » دىيمىك . ديوان اللغات الترك - ده يوگروك آت سوزى بار. آناتۇلياداقى توركچە گېلىشىك لىرده - ده يوگروك، يوگروك، يئگروك، يورووق و يورووك شكىل لرىندأكى سوزلىر (آت و ش.م. اوچىن) « گوچلى، چالاسئن، ايشىنگىنگىر » يالى مانئ لاردا اولانئلىار. منىنسكى نىنگ سوزلوگىنده - ده يوگروك سوزونىنگ چاپوق سوزى بىلين مانئداش بۇلاندىغى ئۆركىزىلىيار و چالت مانئ سئندىدا اولانئلىاندىئغى يازئلىپ دئر. بwoo سوزلىكىدە يوگورتمىك سوزى « چالت لاندىماق » مانئى بىلين دوشوندىريلىپ دىر . توركمىن دىلىنىد يوروورمىك « اللغامق »، يورووروك > يورووروك - ده « چالت اتلغايان » دىيمىك . بو سۇنگىقى سوز

بۇوروک ال لىر مئىللەندىدا چالت مانى سئنا گلیار. بۇورىتمىك بۇلسا (غورامانى غوران سۇنگ) «

خالئ دۇقاماماغى باشلاماق، دۇقاما ايشىنى يۇلا سالماق » مانى سئنا گلیار.

تۈركىمەن دىلىنە ، باشغا كأبىر تۈركى دىل لىردى بۇلشى يالى، غۇشولماسى نئنگ يىنە - دە بىر وظيفە

سى ايشلىكىن يىر آدىنى ياساماق ؛ گچ > گچ - ي - ت « گچىلەن يىر » غۇووش - و - ت > (اوستوندە

باشتىش بۇلمادىق اىكىنجى و چىكىمىسى نىنگ دوشىرىنىن سۇنگ) غۇوشوت « اىكى غانات

تارىيەنگ بېرىلىشىأن سېرى » مئىللەندىدا بۇلشى يالى . غادئمى دويپ مانى سىنداقى كۆت سۆزى - دە

« گۇتىرىمىك » مانى سىنداقى كۆ دويپ سۆزى و ت غۇشولماسىندان عملە گلىن سۆز و « گۇتىرىلىن

ير » دىيىمەك . غادئمى تۈركىمەن دىلىنە يوك گۇتىريان حايوانا كۈلۈك دىيىلەر (ديوان اللغات الترك) .

كۆچ سۆزى - دە كۆ دويپ سۆزۈندىن عملە گلىن . بو سۆزىن عملە گلىن غادئمى كۆچ - و -

ت > كۆچوت سۆزى - دە « (كۆچمەك اوچىن اولانلىيان) آت » دىيىمەك . بو مئىللەندىدا كۆتىرىلىمەك

ايشلىكى نىنگ مانى سئنا « غالماق، يۇقارى توروب يۇلا دوشىرىك ، (گۆچمە مانئدا) گۇتىرىلىمەك »

بالى حرىكت لىر دوشوندىرىلىيأر . ايشلىك لىرىنگ سۇنگونا غۇشولىپ، يىر آدىنى ياسايان ت

غۇشولماسى يوگۇر ايشلىكى نىنگ سۇنگونا غۇشولاندا « توروب، گۇتىرىلىپ گىدىلىن يىر » مانى سئنا

يوگورت سۆزى دۈرأن بۇلمالى .

تۈركىمەن دىلى نىنگ سۆزلىكىنە يورت سۆزى شىلە دوشوندىرىلىيأر : 1- اوبانئنگ گۆچىن و او تورئىم

اوچىن غۇيلان يرى . 2- دئولىت، بللى بىر آرا چاڭى بۇلان اۇرون گىنگىشلىكى (ص832). منىنگ

بىليشىمە گۈرأتى دە، بىر آق(يا- دا غارا) اوى گۆچولىن واغىدا يەغىنائىپ گىدىلىنىن سۇنگرا، ائزىندا غالان

تس - تگه لِك تاقئر بره - ده يورت دېيلیار . کلاوسۇن غادئمئ متن لىردىن آلان مئشل لار اساسىنداد

يورت سۈزۈنى « بير كۈچۈلىگىنىڭ غالان يرى، اۇتۇرئلچاق ير و كۈنه اوى لىرينىڭ خاراباسى »

مانى لارى بىلەن دوشوندیرىيار و يورتدا غالىمىش يالى مئشل لارى گۈركۈزىيار. ديوان اللغات الترك -

ده يورت سۈزى « يورت، خارابا » مانى سىئىدا بار. تورك گېلىشىك لىرينىدە « ائزىندادا غالان ير »

مانى سىئىدا دوشوندیرىيلىار. باشغاچا آيدانىنگدا، يورت، غۇبلۇپ گىدىلەن ير.

انگليس سۈزۈنده - ده يورت سۈزى چادئر مانى سىئىدا او لانئىيار. يورت سۈزۈنى توركمىنچە ترجىمه

سىنە شىلە دوشوندیرىيار: مغول لارئىنگ حالقا شكىلىنىدە اوستى كچە يا- دا درى بىلەن اورتولىن و

آنگسادلىق بىلەن سۈكۈلۈپ، يئغالان چادئرئ . سۈزلوک بو سۈزۈنگ روسچا يورتا سۈزۈنەن

گلەنديگىنى يازىيار.

پارس دىلىنىدە يورت سۈزى او لانئىيار. معىن - دا يورت سۈزى شىلە دوشوندیرىيلىار: 1- چاروالارئىنگ

اورى ميدانى. 2- چادئر غورلان ير. 3- اوى، مىگىن(يورت) دىيمىك؛ يورت بۇلسا بير غورلوشىق

عنوانى حؤكموندە « اۇتاغ » يرىنە او لانىلان سۈز؛ تهران يالى اولى شەرەدە كا واخت لار بير ماشغالا

بۇلۇپ، بير اۇتاغدا ياشايىلار، شۇنونگ اوچىن بىر اۇتاغا يورت دېيلىيار.

يورت سۈزۈنەنگ توركمىنستانىنگ گونباتارئىنداقى ئىدئلىشى يووورت - يووورت . بۇو سۈزىدە /گـ/

سـسى نىنگ /و/ سـىسـنـه اوـورـولـمـىـگـى نـتـىـجـە سـىـنـدـە يـوـگـورـتـ سـۈـزـۈـنـىـنـ دـۇـرـأـنـ بـۇـلـمـائـ . مـونـىـ شـىـلـە

گۈركۈزىنگ بۇلار: يوگ اور- يوگور- يوگورت - يووورت . كـمـىـنـهـ دـەـ شـىـلـەـ بـىـرـ سـطـىـرـ بـارـ: اـيـلـ

گـئـچـىـرـ ، غـالـارـ بـوـ يـوـوـورـتـداـ دـىـرـىـ چـوـيرـانـ دـىـرـىـ ، غـارـئـپـ . اـيـنـهـ بـوـ يـوـوـورـتـ سـۈـزـىـ ، يـورـتـ

سوزونینگ اتيمولوگيياسى حاقىندا بىزه بۇل گوركىزىار. توركمىن دىلىنىدە ، كاپىر بىلەكى دىل لىردى - دە

بۇلشى يالى، چكىم سىز سىس/ سىس لىرىنگ يا- دا بىر بۇغۇنونگ دوشىن حالاتىندا ، سىسىنگ يا- دا

بۇغۇنونگ اونگوندىن گلىن چكىملى او زئن اۇقالىيار. شو سبأبىن يو وورت سوزونينگ يو:رت

بۇلاندىغاندا دوشونمىك مومكىن . البتىّه، اينگ غادئمى متن لىردى يورت سوزى بار. تۇن يوقوق

متىينىدە يورت سوزى، « بىر مرکىز ، اۇرناشىلان يىر » مانى سئندىدا بار: او سئىن بونتوتو يورتدا ياتو

قالور أرتى . اينه، بو مئثال يورت سوزونينگ اورأن غادئمى دۈورىردى دۈرأندىكىنى گوركىزىار.

— غادئمى متن لىردى اىكى سوزونگ بىرلىشمىكىندىن او يېتىگىشىك بىر سوزونگ دۈرمىگىنى باشغا مئثال

لاردا- دا گۈرمىك مومكىنى ؟

— البتىّه مومكىن . مئثال اوچىن ، اۇرخۇن يادئگارلىك لىرىنده « شو واغىندا » مانى سئنداقى بو اؤدكە

بىرلىشىپ غىسغالان سۇنگ بؤدكە بۇلىيار: بؤدكە اۇلورتوم = بو واغىندا تاغىندا اۇتوردىم . اينگ

غادئمى توركى متن لىردى چئق ايشلىگى او لانىلمايار. مئثال اوچىن اۇرخۇن ياز غى لارئندا « داغا

چىقماق » سوزى اوچىن تاغىق ايشلىگى او لانىلمايار. باشغاچا آيدانىنگدا، تاغ آدىندا، آددان ايشلىك

ياسايان /ك/ غۇشولماسى آرقالى تاغىق ايشلىگى دۈرآپ دىر؛ بالئقداقى تاغىقماق = شاھىردەكى لىر

داغا چئقىپ دئر. ادىل تاغ مئثالىندا بۇلشى يالى، داشارى مانى سئنداقى تاش سوزونىن - دە « چىقماق،

ساپارا چىقماق » مانى سئندىدا تاشق ايشلىگى بار. غادئمى متن لىردى تاشغار ايشلىگى - دە « چىقماق »

مانى سئندىدا بار.

تاشئق ايشليگىنин احتيمال /ش/ سىسى نىنگ اكىزلىشمىگى، سۇنگرا بولىسىن لىزىنگ بىرى نىنگ /چ/

سىسىنە اوورولمىگى نتىجه سىنده ايکى سوزىن دېلىنىدە توركىمن دېلىنىدە بار. بولۇشما سوزۇنگ بىرىنچىسى دوشىن سۇنگ

حاضىر داش چىقماق گۈرنوشتىنە توركىمن دېلىنىدە بار. بولۇشما سوزۇنگ بىرىنچىسى دوشىن سۇنگ

، چىق ايشليگى يايрап دئر.

توركىمن دېلى نىنگ سۆزلۈگىنە آلتىنمادىق داش چىقماق توركىمن دېلىنىدە « مىيدانا گىتمىك » مانىء

لارئندا او لانئلىار. شو مانىء - دا اوۇغانىستان - دا صاحرا : - گشت جومله سى بار. بولۇشما سوزۇنگ

سۆزمە - سۆز ترجىمە سى « صاحرا - دا آيلانما، دوزدە گزمە »

2011-نجى يئانلىرىنىڭ 5 - نجى يانوارى

— يوسف آغا ، توركىمن خالق مدنىيەتىنە اولىئير توتان « كجبە » سۆزونە دوشۇندىرىش

برأيسىنگىز.

— هاوا، بولۇشما سۆز ادبى دىلە كجبە بولسا. دا ، توركىمنىستاننىڭ گونباتارئندا كؤجبە شكىلىنىدە

او لانئلىار. سۆزونگ بولۇشما سۆنگقە شكىلى كجبە سۆزونىنگ گلېپ چىقىشنى ئورۇنىمك اوچىن اولىء

اهمىيەتتىنە دىرسىز دېلىنىدە كجا:بە، كجا:وھ، كجا:بە و كجا:وھ شكىلى لرىنىدە بار. بولۇشما سۆزلىرىنىڭ

ايكىنچىسى توركىمنچە كجبە سۆزونە منگىزش . دېلىنىدە كجبائىنگ دۇرت شكىلىدە

بازئلماغى بولىمانىنىڭ ايلكى باشدان پارس آنگلاتاماسى دالدىگىنى گۈركىزىيار. چونكى پارسچا

بۇلمادىق سۆزى اوزاق واغتنىڭ دۇۋامئندى بىرى - بىرىنەن گۈچورن خەطاط لار اۇنونىڭ دوپىپ مانى

سئنا دوشونمائىن، هر گۈزك - ده اوزلرېچە پارس دىلى نىنگ يازوو قاداسئنا اويغۇنلاشىر ئېپ

بازئپىدئىلار و مونونىڭ نتىجە سىنە سأولىك لىر غۇبىرىلىپ دىر . بۇقاردا غادئمىءى منگو برتى سۆزونىنگ پارس دىلىنە نادۇغرى گۈچورىلىنىلىگى سبأبلى مۇنكابرنى بۇلاندىغانى ئىدئپ گچىپدىك .

غادئمىءى پارس دىلى نىنگ يازوو قاداسئندى كۆپ يرده توركى سۆزلىرده بار بۇلان /ا/ سىسى الib حارفى بىلين يازئلىيار. مئشى اوچىن ، تورك تىكان شكىلىنە يازئلمائى بۇلسادا، /ا/ سىسى الib بىلين يازئلاندا بۇلىيار و تىپ: كا: ن دىبىلىپ اۇقالىيار. چونكى پارسچادا سۆزونىڭ اۇرتاسىندا و سۇنگوندا بۇلان الib اوزئن /ا/ يا: حارفى - دا اگىر / يى/ شكىلىنە اۇقالىيان بۇلماسا، سۆزونىڭ اۇرتاسىندا و سۇنگوندا اوزئن /ا/ شكىلىنە اۇقالىيار. « تىكىن » مانى سىنداقى تىپ: كابن سۆزى پارسچادا آيدئلىشى يالى آذربايجان دىلىنە - ده تىكان شكىلىنە اۇرناشىپ دئر. پارسچادا يارا تىپ: كابن بىر اوسوملىيگىنىڭ آدى . بو مئشىلەقى قارا > غارا > يارا، سۇنگى شكىلىنە الib بىلين غوتارسا، اۇندا بولى سۆز يارا اۇقالىيار. توركمىن غادئمىءى متن لىرىنە انلايتا. دا پارس دىلىنە يازئلان متن لىرده سۆزونىڭ ايکىنچى چكىملىسى /ا/ شكىلىنە آيدئلانى اوچىن الib بىلين يازئلىيار و توركمابن > توركمابن شكىلىنە اوزئن /ا/ سىسى بىلين اۇقالىيار.

« كىچىھە » مانى سىنداقى پارسچا سۆزونىڭ هر بىرىنى 43 گۈرنوشىدە اۇقاماق مومكىن، چونكى عاراب الib - بىرىنە چكىملى سىس لىر يۇق دىبىرىلىك درىجە - ده آز. مئشى اوچىن ، كأچا: به سۆزونى

دېبىلىأر. بۇ مئىل - دا كجِيائىنِىڭ شكىلى بىلىن باغلانىشقالى . آناتُولى - دا گِپلىشىك دېلىنده ،

دۇقماچئىق - دا اولانئىيان، اوستونه يوپ گچىرىلىيان چېئق لاردان ياسالان مأشىرىك گۈرنوشلى بىر

غورالا كجِفە دېبىلىأر؛ بۇ - دا كجِيائىنِىڭ گۈرنوشى بىلىن باغلانىشقالى .

بىلىكى تورك دىل لىرde و گِپلىشىك لىرde كجِبە يۇلاغچى داشاماق اوچىن اولانئىيان بۇلسادا ،

توركمىن دېلىنده دىنگە گلىن اوچىن اولانئىار. كجِبە غادىئمئ زامان لاردان بارى يا دوييائىنِىڭ اوستوندە

يا - دا آت آراباسىئ نىنگ اوستوندە يېلىشىأر و گلىن اوزونىنىڭ باختلى گونوندە ادىل « حركەت اديان

تاغت » مانئ سئنداقى « تاغتى رۇوان - دا » اوْتوران يالىء آدام لارا يۇقاردار باقىيار. شۇنونگ اوچىن

كجِيائى بىبىك يرده يۈزىتىه غورلان اُرۇن، دېبىپ دوشۇنمىك ھم مومكىن .

اوزال بللاب گچىشىمىز يالى، توركمىنستاننىڭ گونباتارئندا كجِبە، كؤجۇبە يىدا دا كجِبە

دېبىلىأر. كؤجۇبە دوييائىنِىڭ اوستوندە آغاچدان و غامىشدان ، اونگە طاراب بىر آز انگىزگىتلى اوزايىان

اساسىنگ اوستوندە چادئر گۈرنوشىدە غورولىار و اوستى پورچوك بىلىن بىزلىن آق اورتوك بىلىن

اورتولىأر. بۇ اورتوكە يىلىن دېبىلىأر. كؤجِيائىنِىڭ آننەدا بىر جانگ آسٹلیار. كؤجِيائىنِىڭ اىچىنده بىر

پالاسى يېلاب، چاغالار اوچىن اوْتورئلچاق يېلىرىلىيار، گلىننىڭ اوْتوران يېرى بىر توتى بىلىن

اورتولىأر.

كجِبە / كؤجۇبە (كؤجۇبە) باراداقى شو غىسىغا ماغلو ماتدان سۇنگرا اۇنونگ بىر بىبىك يرده يېلىشىن

داشاما/ كؤچ/ گۆچ/ چادئر ئىدا - دا اوْباسى بۇلاندىغاننا دوشۇنمىك قىئن داڭ . كؤجۇبە سۆزونىنىڭ

فۇنتىك غورلوشىندا سىرىدىك، اۇنونگ كؤچ اۇبا > كۈچۈبا > (آسىمېلىپاسىپا نتىجە سىننە) كؤجۇبە

> كۈجۈبە گۈرنوشىندىكى بىرۇسانىڭ دۇرامىندا دۇرأنلىكىنى قابول اتمىك مومكىن . اُبا سۈزى «

كىلان، طاپپا» يالى سۈزلەردىن باشغا چادئر مانى سىندا- دا اولانلىيار. چاغاتاي لوغانىندا بو سۈز «

كۈچوك خايما » مانى سىندا دوشوندىرىلىيار. نادر شانىڭ مورزەسى مەمەن خان استرابادى

طاراپىندان يازىلان سنگلاخ آدلى سۈزلۈكىدە اُبا سۈزى شىلە دوشوندىرىلىيار: چۈلدە ياشايانلارنىڭ

بىر يىرده دىكىپ، اىچىنده ياشايان چادئرلارئ و گۈچمە مانى - دا آداملارنىڭ ياشايان يىرى . تورك

دېلىنده - ده اُبا سۈزى « گۈچۈپ غۇنيان خالقىنىڭ بۈلمىلى چادئرىء » مانى سىندا اولانلىيار. توركمىن

دېلى نىنگ سۈزلۈكىنده اُبا سۈزى « دايغانچىلۇق بىلەن مشغۇل لانلىيان ايلاتلىي يىر » دېلىپ

دوشوندىرىلىيار. آصلىندا اُبا بىرناچە چادئردان (اويدىن) عئبارات گۈچۈپ - غۇنوب يۈرن خالقىنىڭ

ياشايان يىرى بۇلمائى . سۇنگ بو سۈز باشغا - باشغا مانى لارا- دا اىه بۇلۇپ دئر. ديوان اللغات الترك

- ده اُبا سۈزى اوچىن « تىرە، طاپپا » « اىل، قىبىلە » مانى سىندا اولانلىيار. مۇغۇل دېلىنده اُباغ يا- دا

أُبوغ سۈزى « كىلان و ماشغالا » دېيمىك . حاضيركى زامان پارس دېلىنده - ده اُبّە عومومان

آيدانىنىڭدا، بىر ناچە اويدىن عئبارات توركمىن اُباسى اوچىن اولانلىيان سۈز (معين) . منىنسكى نىنگ

سۈزلۈكىنده اُبا « گۈچ اۋوى » دېلىپ دوشوندىرىلىپ دىر.

توركمىن / تورك سۈزلەر اوچىن ائلاتىتا- دا، پارس دېلىنە گچىن توركى سۈزلەر اوچىن بللى بىر

دوزگونى بۇلان يازىلۇق بۇلمادىق دۇورلىرىنده، توركمىن / تورك دېلىنى بىلەمە يان

خطاط پارس گۈچورىجى لىرى توركى سۈزلەرىنىڭ يازىلۇق بۇلاشقا دۇردىپدىرىلەر. يازىلۇق دوزگون لىرى بىلەن

اوتعاشدىرئىپ، غارجاشدىرئىپ، فۇنىتىكى تايىدان بولاشقا دۇردىپدىرىلەر. يازىلۇق اويتىگان بو سۈزلەر

سۇنگرا پارس سۆزى گۈرنوشىنىدە او لانئىپ ، پارس سۆزى حؤكموندە باشغا دىل لىرە - دە گچىپ دىر.

كجا: به سۆزى كۈچ و اُبا سۆزلىرى نىنگ بىرلەشمىگىنەن دۈرأن دىر دىبىپ حاساب ادىكى، يالنگىش

بۇلماسا گىرك . منىنسىكى - دە كجا: به و كجا: وه سۆزونە لاتىن دىلىنە دوشوندىريش بريأر.

دوشوندىريشىنگ ترجيمەسى شىلە : آرابانئىنگ يا- دا دويھ لىرينگ اوستوندە غورولىيان، اىچىنە عايال

لارئىنگ اۇتوريان ، اركىك لىرينگ - دە يۇلاغچىلۇق اديان او ران راحات بىر چادىرئ . اۇزال ھم بلە

يىشىمىز يالىء ، منىنسىكى اُبا - گۈچ او وى دىبىيار. شۇنونگ اوچىن گۈچ او وى بار بۇلسما، گۈچ > كۈچ

او باسى - دا بۇلۇپ بىيلر. دىبىمك، كۈچ اُبا > كۈچۈبا > كۈچۈبە > كۈچبە > كجىبە >

كجىوه بۇليار.

- « آرابا » سۆزونىنگ گلىپ چىقىشى بارادا نامە لىر آيدىنپ بىيلرسىنگىز؟

- اُبا سۆزونىنگ آرابا سۆزونىنگ - دە دۈرمىگىنە غۇشانت غۇشاندىغاننا ائنانيارئن . اولىء آلمان

تورك شناسى گ. دۇارفېر رأسائىن - يىنگ و بىلەكى تورك شناسلارئىنگ بىن ماغلumatى اساسئىدا

آرابا سۆزونىنگ اۇرۇبا (اۇرۇسا)، اۇراؤبا (اۇراوا) و اۇرۇپا يالىء شكىل لىرى نىنگ باردىغاننى

يازىيار. مەلەم، چوواش دىلىنەدە آرابا اۇرۇپا دىبىيليار . شو مئثال لار اۇروننڭ دويپ سۆزى بۇلان «

بىيىك يىر، بىيىك مرتبە لى يىر » مانىء سئنداقى اۇر سۆزى بىلين باغانلىشىقلە دئر دىبىپ حاساب

ادىيارىن . بۇو سۆز اۇرقۇن يا- دا « بىرک ، ھم - دە بىيىك مکان » مانىء سئنداقى اۇرخۇن > اۇرخون

سۆزوندە ھم بار. بۇو سۆزونگ اۇر نوسخاسى غادئمىئ توركى متن لىرده « بىيىك لىك، بىيىك و

بىيىك يىر » يالىء مانىء لاردا او لانئىيار. آرابا، عومومان آيدانئىنگدا، الىب حارفى بىلين بۇلسما- دا، بۇو

سۈزۈنگ عاراب الىب - بىبىنە ماخصوص /ع/ حارفى بىلەن يازئلىان نوسخاسى - دا بار و عرّابه

شكىلىنده آيدئلىار. شو سبأبىدۇم بو سۈزە عاراب دىلىنىن آنان سۈز دىيپان لىر- ده بار. كلاوسۇن ،

عرّابه سۈزۈننېنگ « تىگىرلى كاتاپولتا » مانى سئنداقى عارابچا عرّادە سۈزۈننېنگ اويتگىشىك ليگە

ايە بۇلان گۈرنوشى دىكىنى يازىيار. منىنگ پىكىرىمچە ، بو يerde اويتگىمكىن كۆپ اىكى سۈزۈنگ

منگىزشلىگى، باشغاچا آيدانئنگدا، عرّادە نىنگ آرا با يالى تىگىرلى بۇلماغئ آرابانى يادا سالىيار. بو

ياغدىي عاراب دىلىنىدە آرا با سۈزۈننېنگ - ده عرّادە يالى /ع/ بىلەن يازئلماسىنا مومكىن چىلىك دۈردىپ

دېر. عاراب دىلى باشغا دىل لىردىن سۈز آلاندا اۇلارا عارابچا گۈرنوشى برمىك اوچىن /ع/ حارفەندان

پىداالانىار. لاتىنچا اكسىرسىتىوس سۈزۈننىن آنان عسکىر (عسگىر) سۈزى - ده /ع/ بىلەن يازئلىار.

توركىن /توركى آيران سۈزى - ده شكىلىنده /ع/ بىلەن يازئلىار.

حسن ارگىن آرا با سۈزۈنى بارلاندا، تورك شناسىلارئنگ دوشونجە لىرىنە سالغىلايىار. دۇارفىر- ده

آرا با سۈزۈننېنگ كۆكى بارادا پىكىرلىرىنى بىيان ادنە :

الف - اۇنونگ توركچە بۇلانلىقى ، بلکى - ده، ارىش سۈزۈندىن دۇرأنلىكىنى، /ع/ حارفى بىلەن

يازئلماقى ئىننگ بىر ساولىك دىكىنى .

ب - بىو سۈزۈنگ ، بلکى - ده عاراب دىلىنىن آنان بۇلماغئنى.

پ - عرّادە بىلەن باغانلىشىقلە بۇلوب بىلەجىك دىكىنى.

ت - احتیمال « هارما » شکیلیندأکی بونانی سؤزین دئرأن بولماگئ نئنگ هم مومکین دیگینی يازیار.

منینگ اوزوم، آرابا سؤزونینگ اور اوبا- دان دئرأن دیگینه ائنانیارئن . باشغاچا آیدانئنگدا، كۈچ اوبا

< كۈجىبە > كۈجىبە يا- دا كجىبە بولشى يالى ، اور اوبا- دا آرابا بولىار. بىيىك - ده غورولان، يۇقاردا

پرلىشىن اوبا بولىار.

آرابا غادئملىقى توركى متن لىرده قانگلى دىيىلىيار. حاضيركى زامان تورك دىلىنده فۇنتىك

اوزگىرىشىنگ نىتىجە سىنده بو سؤز قابنى(قاڭنى) بولوب دئر ، توركمىن دىلىنده - ده فۇنتىك هم - ده

سمانتىك اويتگىشىك لىك لىردىن سۇنگرا قانگنگا اوورولىپ دىر. قانگلى عثمانلى متن لىرده كۆپ

دوشىيان سؤز. آناتوليا- دا 14- نجى عاصىردا يازئلان « قصەء انبىا » آدلئ غۇلىازما كىتابدا شىلە

سۇزلېم بار: پس بىر قانگلى گىتىرىدى لىر و يۇنوسىنۇ اوزىرىنە بىندىرىدى لىر كىيم آلتىپ گىدە لىر. يىنە بىر

« 15- نجى عاصىر غۇلىازما كىتابدا شىلە يازئلىپ دئر: قانگلى چۈكىجىك يۇل گۇستىرن چۇق اولار »

آرابا چۈكىنده يۇل گۇركىزىن كۆپ بولار ». « تارىخ آل سلجوق ترجىمەسى » آدلئ غۇلىازما اثىرده

شىلە بىر سطىر بار: قانگلى لار اوزىرىنە كۈشك لىر دوزىتتى لىر. ائنها، بو مثالدا غارالدئلىپ

يازئلان سۇزلېر كۈچ اوبا > كۈجىبە و اور اوبا > آرابا سۇزلېرىنە بىيىك يېلىرىدە غورولان، حۇرماتا

لايىق بىر مكان حاساب ادىلين اوبا آدئنى دوشوندىرىيأر. چونكى قانگلى لار اوزىرىنە غورولان كۈشك

لىر حايوان لار يا- دا آرابالارئنگ اوستوندە ، بىيىك بىر يردأكى اوبانى ، باشغاچا آيدانئنگدا، بىيىك

اوروندا غورولان ، حۇرماتا لايىق بىر مكان حاساب ادىليان اور اوبانى يا- دا كۈچ اوبانى يادا سالىyar.